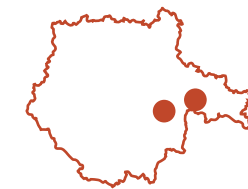

články a studie

Počátky a rozvoj rybníkářství na državách Krajířů z Krajku v oblasti Novobystřicka a jižního Třeboňska

The Beginnings and Development of Fish Farming on the Krajíř of Krajek Estates in the Nová Bystřice and Southern Třeboň Regions

Pavel Koblasa

Abstrakt: Na jihu Čech vzniklo v průběhu 16. století několik rybníčních soustav. V oblasti Novobystřicka a Chlumecka jsou počátky systematického podnikání v oblasti rybníkářství spojené s rodem Krajířů z Krajku (Kreiger von Kreig / Kraiger von Kraig). Rybníky byly důležité nejen kvůli hospodářskému zisku, ale i pro dostatek ryb pro obyvatele, kvůli kultivaci bažin a zabraňování povodním. Konec rybníkářské činnosti zde nastal ve druhé polovině 16. století, kdy se již Krajířům nedostávalo financí, přestali rybníky budovat a museli své državy postupně prodat. Článek dokládá postupné budování rybníční soustavy zejména na základě průzkumu torzovitých písemných a ikonografických pramenů a identifikuje jednotlivá vodní díla, která určují specifický ráz krajiny ve východní části příhraničí Jihočeského kraje a zachovala se dodnes. Vytváří tak informační základnu pro další studium vzniku a rozvoje těchto specifických krajinných prvků.

Klíčová slova: rybníční soustava; panství Nová Bystřice, Landštejn, Chlum u Třeboně; Krajířové z Krajku; rybníkář Mikuláš Ruthard z Malešova; 15. a 16. století

Článek vznikl v rámci projektu Interreg Projekt MonumTech ATCZ 261 *Společný vznik a historie, současnost i budoucnost technických památek česko-rakouského příhraničí* (2021–2022).

Abstract: During the 16th century several pond systems were established in southern Bohemia. In the area of Nová Bystřice and Chlumeck, the beginnings of a systematic fish farming business are connected with the Krajíři of Krajek (Kreiger von Kreig / Kraiger von Kraig) family. Ponds were important not only for economic profit, but also for providing enough fish for the inhabitants, cultivating marshes and preventing floods. The end of the fish farming activity here came in the second half of the 16th century, when the family was no longer able to finance the fish ponds, ceased building them and had to gradually sell their estates. The article illustrates the gradual construction of the pond system based mainly on the research of fragmentary written and iconographic sources and identifies individual water works that determined the specific landscape character in the eastern part of the border region of South Bohemia and have been preserved to this day. It thus creates an information base for further study of the origin and development of these specific landscape features.

Keywords: pond system; 15th and 16th century; Nová Bystřice domain; Landštejn domain; Chlum u Třeboně domain; Krajířové of Krajek; Mikuláš Ruthard of Malešov

The article was written within the framework of the Interreg Project MonumTech ATCZ 261 *The Common Emergence and History, Present and Future of Technical Heritage in the Czech-Austrian Borderland* (2021–2022).

Rozvoj jihočeského rybníkářství

Na jihu Čech, které jsou proslulé existencí četných rybníčních ploch, zaznamenalo rybníkářství největší rozkvět jednoznačně v průběhu 16. století. Za vznik vícero soustav umělých vodních nádrží vděčí jižní Čechy podnikatelským záměrům a úsilí několika šlechtických rodin, přitom nelze opomenout ani znalosti a zkušenosti jejich stavitelů a měřičů. Musíme hned na úvod vyzdvihnout také píli a dovednost stovek bezejmenných rybníkářů, kteří přetvářeli vlastníma rukama ráz krajiny. Z řad urozených podnikatelů na území jižních Čech lze upozornit především na Rožmberky, pány z Hradce, Pernštejny a Krajíře. Budování nových rybníčních staveb se nevěnovala na jihu Českého království pouze aristokracie. Také královská města jako České Budějovice, Tábor, Pelhřimov a Vodňany, ovšem i menší

↑ Obr. 1. Dolní žiřpašský rybník, zmíněný v tzv. landštejnském urbáři z roku 1487, foto: Pavel Hájek, 2023

← Obr. 2. Bezejmenný rybník u jižního okraje rybníka Horní žiřpašský (dříve Pibrwir, zmíněný roku 1487), foto: Pavel Hájek, 2023

poddanská města, z nichž lze pro orientaci uvést Lišov, Soběslav, Třeboň, Trhové Sviny či Nové Hradky, zakládala své vlastní rybníky. V tomto ohledu nezůstaly pozadu ani církevní řády. Vyšebrodští cisterciáci založili řadu rybníků v okolí Komařic, řád augustiniánů zase v okolí Borovan a Třeboně. Budovateli menších rybníků se stali rovněž bohatí měšťané nebo některé bohatší městské špitály.¹

Již římský císař Karel IV. vybízel ve svém nařízení všechny stavy v Českém království, aby pilně stavěly rybníky kvůli hojnosti ryb pro obyvatelstvo, zušlechťování bažin a močálů, zabraňování povodním.² Nevznikaly jen umělé vodní nádrže, ale bylo nutné často vytvořit umělé toky, aby rybníky měly dostatek vody v případě nouze. Zde můžeme na úvod zmínit vynikající díla Zlatou stoku anebo Novou řeku. Za všechny rybníkářské mistry v rožmberských či hradeckých službách zaslouží – kromě třeboňského fišmistra Štěpánka Netolickeho († 1538) a rožmberského regenta Jakuba Krčina z Jelčan (1535–1604) – uvést také Mikuláše Rutharda z Malešova, Jana Zelendara z Prošovic, Jana Šťastného Pušperského z Pleší, Floriána Pravětického z Radvanova, Jana Hrocha z Osečan, Jana Feyrara z Malíkova, Zdeňka Mikuláše Vrábského nebo Petra Kúrku z Korkyně.³ Z hlavních rybníčních

soustav, které v jihočeské oblasti během několika staletí vznikly, jsou do dnešních časů zachovány Blatenská, Protivínská, Vodňanská, Hlubocká, Českobudějovická, Novohradská, Třeboňská, Chlumecká, Jindřichohradecká a Novobystřická.

Krajířové z Krajku

Na Novobystřicku a Chlumecku jsou počátky systematického podnikání v oblasti rybníkářství jednoznačně spojené s rodem Krajířů z Krajku, v německé podobě *Kreiger von Kreig* či *Kraiger von Kraig*. Tento šlechtický rod pocházel z území Korutan, dnešní spolkové země Rakouska. Za kolébku rodu se pokládá hrad Hochkraig z 11. století, jenž stojí na mohutné skále u městečka Sankt Veit an der Glan. Členové rodiny se brzy stali vlivnými činiteli na území Korutan a sousedního Kraňska (dnes součást Slovinska), případně Štýrska.⁴ Do zemí Koruny české přišel původem korutanský rod během 14. století. Pro nás je důležité období let 1381–1575, kdy rod působil též v oblasti Novobystřicka a jižního Třeboňska coby feudální vrchnost.

V roce 1381 získal Kunrát (I.) Krajíř z Krajku, nejvyšší hofmistr Království českého, výměnou za hrad Lomnici (dnes Lomnice nad Lužnicí) s přilehlým okolím bystřické (spojené bystřicko-landštejnské) panství. Tím začala krajířovská éra na jihu Čech, která trvala bezmála dvě staletí a vyznačovala se úspěšnou aktivitou při rybníčním hospodaření v jihočeských pohraničních oblastech. Krajířové zpočátku vedli neustálé spory s oběma rodovými větvemi Vítkovců, tedy s pány z Rožmberka a pány z Hradce. Nepřátelství se podařilo ukončit roku 1405, kdy bratři Lipolt (I.) a Kunrát (II.) Krajířové dojednali se svými sousedy smír. Postupně se podařilo Krajířům ovládnout rozsáhlé a kompaktní území na jihu Čech a Moravy podél hranice s rakouskými zeměmi. Jádrem jejich držav se stala Nová Bystřice s přilehlým okolím včetně pevného hradu Landštejna.

Územní expanze se rozvinula především v éře Volfa (I.) Krajíře z Krajku († 1491). V roce 1459 koupil od poručníka Jindřicha (IV.) a Heřmana z Hradce za 10 800 zlatých uherských moravské panství Bílkov s městečkem Dačice. Roku 1465 se mu podařilo zakoupit další nemovitosti v Cepu na Třeboňsku. Šlo sice o drobnou akvizici, ale tato enkláva sehrála později důležitou roli. Krajířové totiž za ni získali roku 1508 od pánů z Růže Lutovou, Stříbřec a Chlum, což jim později umožnilo vybudovat chlumeckou rybníční soustavu. Roku 1465 k rodovému majetku ještě přibyl hrad Cornštejn s hradem Frejštejnem a městečko Vratěnin, ležící na moravském území. Krajířům se podařilo rovněž proniknout do středních Čech. V roce 1508 získali Mladou Boleslav, o pět let později Brandýs se Starou Boleslaví a Čelákovice. Na vrcholu moci spadaly do krajířovské jurisdikce dominia a statky Dačice, Cizkrajov, Bílkov, Nová Bystřice, Landštejn, Litschau, Drosendorf, Frejštejn, Cornštejn, Oslavany, Uherčice, Mladoňovice, Mladá Boleslav, Hrubý Rohozec a Brandýs. Dočasně připojili k rodovému majetku i Točnick, Žebrák nebo Švamberk.⁵ Lipoltovi (I.) se podařilo dokonce v letech 1420–1421 ovládnout královské město České Budějovice, které získal do zástavy od krále Zikmunda za poskytnutou půjčku. Lipolt (I.) bojoval na straně katolických pánů proti husitům. Na podzim roku 1420 vypálily husitské oddíly krajířovskou Novou Bystřici, pobily obyvatele a podařilo se jim zajmout i Lipoltovu choť s dětmi.⁶

Více členů rodu zastávalo důležité úřady v Českém království a Moravském markrabství. Až do nástupu Volfa (I.) všichni představitelé rodu trvale sídlili na korutanských sídlech. Právě Volf (I.) Krajíř z Krajku († 1491), zkušený politik a příkladný hospodář, přesídlil natrvalo do českých zemí. Z rodu vynikl také Volf starší († 1554), zodpovědný poručník sirotků po Adamovi (I.) z Hradce. Zatímco jiní poručníci se obohatili na úkor svých svěřenců, Volf starší panství pánů z Hradce naopak zvětšoval a zveleboval. Sám rovněž rozšiřoval rodový krajířovský majetek, zejména v oblasti jihozápadní Moravy. Krajířové z Krajku se postupem času rozdělili na několik rodových větví, konkrétně na bystřickou, cornštejnskou a boleslavskou.⁷

1 PÁNEK, Jaroslav, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, passim; MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích, díl 2. (Šlechta)*, Praha 1994, passim.

2 HONS, Josef, *Když měřičkové, rybníkáři a trhání krajem táhli*, Praha 1961, s. 125.

3 HONS, J., *Když měřičkové*, s. 132–137.

4 NOVÁKOVÁ, Stanislava, *Krajířové z Krajku*, České Budějovice 2010, s. 10.

5 NOVÁKOVÁ, S., *Krajířové z Krajku*, s. 143.

6 SEDLÁČEK, August, *Hradky, zámky a tvrze království Českého, díl IV. (Vysočina Tábořská)*, Praha 1885, s. 156.

7 NOVÁKOVÁ, S., *Krajířové z Krajku*, s. 119.

Soumrak rodu nastal ve druhé polovině 16. století. Krajíře postihlo totéž, co další významné šlechtické rody v českých zemích. Jednak začali vymírat a zbylo jen několik představitelů rodu, dále je dostihly obrovské dluhy a hospodářský úpadek. K silnému zadlužení přispěly také vysoké náklady vynaložené na budování výnosných rybníčních děl. Například jen vybudování rybníka Purkrabiho, ležícího na chlumeckém dílu novobystřického panství, přišlo na 349 kop grošů českých. V jižních Čechách skončila krajířovská éra rokem 1575, kdy museli prodat Novou Bystřici s celým panstvím. Za posledního známého potomka rodu se pokládá Jáchym, syn Jindřicha Krajíře z Krajku na Cornštejně, který zemřel po roce 1617.⁸

Přehled majitelů Nové Bystřice z rodu Krajířů (od roku 1381) je následující: Kunrát († 1400), Lipolt († 1433), Kunrát († 1446), Volf († 1491), Kunrát († 1542) a Jiří († 1495), Volf starší († 1554), Jiří Volf († 1565), Vilém († 1572) a Jan († 1564), Julius († 1601).

Rybníční soustavy na panství Nová Bystřice a Landštejn

Významné vodoteče využívané pro stavbu rybníků

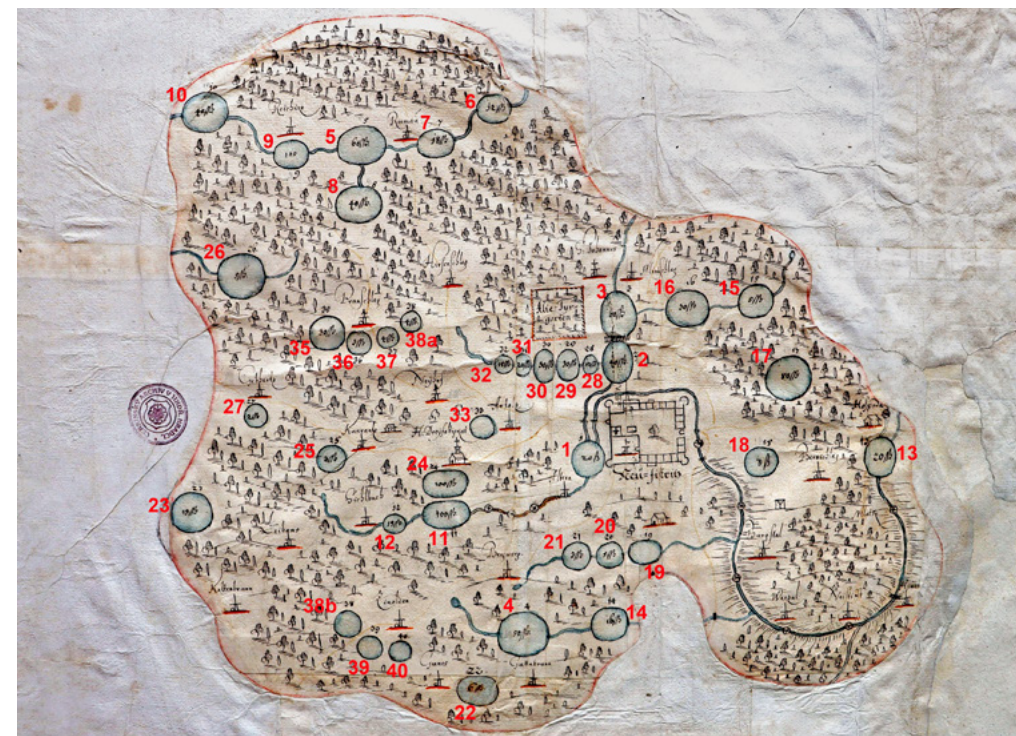
Nejprve se začneme věnovat osudům novobystřické rybníční soustavy. Zdejší terén je kopcovitý a značně zalesněný. Vodní díla bylo možno budovat jen na rovinách, nacházejících se ovšem ve vyšší nadmořské výšce. Plošiny pro rybníky se nakonec našly kupříkladu v těsném sousedství Nové Bystřice, u Alberě, Žiřpachu (dnes Blato), Konrace anebo u Rajchérova a Romavy. Prvotní rybníkářská činnost Krajířů z Krajku se tedy omezila na spojená dominia Nová Bystřice a Landštejn. Rybníkáři v této oblasti šikovně využili přirozených vodních toků. Šlo především o Koštěnický potok (někdejší Hostice, Neumühl Bach, Forellen Bach), který pramení poblíž Vysokého kamene (německy Markstein, 738 m n. m.), nejvyššího vrcholu Jindřichohradecka, u něhož se kdysi stýkaly hranice Čech, Moravy a Rakouska. Zde počíná další důležitá vodoteč, totiž říčka Dračice, které se ovšem v dávné minulosti přezdívalo rovněž Hostice. Tato druhá Hostice v raném středověku tvořila zemskou hranici mezi Čechami a Rakouskem. Z menších toků na panství Nová Bystřice a Landštejn lze uvést ještě Pstruhovec (Auwies Bach, Hammermühl Bach), Lhotský potok (Neustifter Bach), Bystřický potok (Bistritz Bach), Skřemelici (Klásterský potok), Romavský potok (Mühl Bach), potok Blanko (Blanko Bach), Červený potok (Grenzbachl), Podleský potok, Artolecký potok, Oborský potok a Ovčárenský potok. Některé z uvedených toků odtékají na dolnorakouské území, kde byly rovněž využity vrchností pro napájení tamějších rybníků. Pstruhovec se tak mění na Taxenbach, Romavský potok na Romaubach, Skřemelice na Braunaubach a klíčová říčka Dračice na Kastenitzer Bach, která se u Hörmannsu na panství Litschau vlévá do potoku Reißbach (na českém území potok Blanko, jenž pramení nad naším rybníkem Blanko u osady Smrčná). Kastenitzer Bach se od Hörmannsu označuje jako Reißbach. Ten teče přes Gopprechts, pohraničním hvozdem k Františkovu, kde se mu zase říká Dračice.

Počátky novobystřické rybníční soustavy

Dne 11. prosince 1381 uzavřel královský hofmistr Kunrát (I.) Krajíř z Krajku smlouvu s českým králem Václavem IV. Tehdy Krajíř odevzdal panovníkovi hrad a statek Lomnici a výměnou dostal královský hrad Landštejn a Novou Bystřici.⁹ Tím vzniklo spojené bystřicko-landštejnské panství a Krajíř se stal vlastníkem velkého pozemkového vlastnictví v českém přihraničí. V roce 1508 se k Nové Bystřici připojil Chlum (Chlumeck), Landštejn se naopak už předtím (1491) osamostatnil. Počátky novobystřické rybníční soustavy můžeme sledovat již od druhé poloviny 15. století. Tehdy příslušící moravského zemského soudu v Brně, Volf (I.) Krajíř z Krajku rozdělil na základě listiny ze dne 5. března 1487 državy svým třem synům, přičemž si nadále ponechal Novou Bystřici a Dačice („... nejprve že jsem sobě pozuostavil k živnosti a užitku svému hrad a město Bystřici s městečkem Dačicemi a s dvory, s rybníky, s lesy i se vším příslušenstvím...“). Při této příležitosti byl vyhotoven soupis vesnic s platy a povinnostmi poddaných, který se obecně nazývá „landštejnský urbář“. Na úvod bylo poznamenáno: „... Tento registr sepsán jest ode mne Wolfganga z Krajku, v němž poznamenány jsou všechna městečka, vsi, dvory, rybníci, lesy, lúky, kury,

⁸ NOVÁKOVÁ, S., *Krajířové z Krajku*, s. 61.

⁹ SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze*, s. 104.

↑ Obr. 3. Mapa rybníků na panství Nová Bystřice, 1654, zdroj: SOA Tb-JH, fond RAS, inv. č. 302

Legenda

○ = rybníky jistě založené Krajíři z Krajku v průběhu 15. a 16. století

• = rybníky pravděpodobně založené Krajíři z Krajku v 16. století (urbář 1487) = rybníky zmíněné v tzv. landštejnském urbáři z roku 1487

1 ○ Zámecký (urbář 1487)	20 • Důlek
2 ○ Novobystřický (urbář 1487)	21 • Hlinitý
3 ○ Mnišský (urbář 1487)	22 • Kalich, popřípadě Panoš
4 ○ Dolní panský (po roce 1492)	23 • Horní Parmazín, případně • Klenovský
5 ○ Romavský velký (zanikl)	24 ○ Klášterský (asi po roce 1507)
6 ○ Romavský starý	25 ○ Konračský (asi po roce 1507)
7 ○ Romavský malý	26 ○ Gebharecký (urbář 1487)
(v nově době zvaný mlýnský) (urbář 1487)	27 • Olien
8 • Kačer (Walden)	28 • Kuchyňka
9 ○ Rajchérovský (urbář 1487)	29 • Dolní Julius
10 • Návarský	30 • Horní Julius
11 ○ Osika (urbář 1487)	31 • Trávníčný
12 ○ Horní a Dolní Žiřpašský (urbář 1487)	32 • Patník
13 Novomlýnský (Holeman)	33 • Artolecký
(druhá polovina 14. století)	35 Lesní (urbář 1487)
14 bezejmenný pod Dolním	36 Spálený
panským rybníkem	37 bezejmenný (pod vesnicí Mýtinky)
15 • Velký proudný	38 a zde zřejmě mělo být číslo 34
16 • Malý proudný	(není na mapě uvedeno) bezejmenný
17 • Blanko	(pod vesnicí Mýtinky)
18 bezejmenný (dříve Edel Teich)	38 b bezejmenný (u Senotína)
u Nového Vojířova (?)	39 bezejmenný (u Senotína)
19 Ovčárna (urbář 1487?)	40 bezejmenný (u Senotína)

vajce i ospy, což jsem obrátil k Bystřici k tomu dílu, kterýž jsem sobě pozuostavil k živnosti a k užitku svému...“ Zdraví Volfa (I.) Krajíře z Krajku se rychle zhoršovalo, a proto vydal dne 22. října 1489 druhou listinu. Tou rozdělil mezi své syny Dačice a Novou Bystřici, které

Obr. 4. Rybník Osika, součást novobystřického panství již v roce 1487, počátkem 19. století jeden z největších rybníků na panství Nová Bystřice, foto: Pavel Hájek, 2023

si dva roky předtím ještě ponechal. Novobystřické panství včetně Chlumu a okolí získali Jiří a Kunrát Krajiřové z Krajku, kteří již v roce 1487 obdrželi od otce Landštejna a Bílkov. K druhému dělení majetku poznamenal Volf v listině z roku 1489: „... A já Wolfgang svrchu psaný sobě k svému držení a k užívání pozuostavil sem hrad a město Bystřici a vším příslušenstvím a Dačice i s jinými, což k tomu přísluší. Jakož pak registra pergamenová pod pečeti mů synuom mým daná to v sobě šíře drží a okazují, co ten díl k sobě má. I vida já nedostatek zdravie svého a také že práce takové vésti nemohu, jakoby na to slušelo ku opatření toho statku. A protož maje zvláštní lásku a vieru k synuom svým, dal sem jim a postúpil dobrovolně a tiemto listem dávám a postupuji hned za svého zdravého života všeho statku svrchu psaného, a to takto: aby Lipolt a Jindřich drželi k Corštajnu Dačice městečko se všemi duochody a puožitky krom desátku, těch všech polovici pravú, aby brali na Corštajn a druhú polovici na Bystřici... A Jiří s Cundrátem, aby drželi hrad a město Bystřici... se všem příslušenstvím, což již k jmenovanému zboží přísluší, s rybníky, s lesy, s lakami i jinými se všemi duochody a puožitky...“¹⁰ Synové Lipolt, Jindřich, Jiří a Kunrát se obratem zavázali, že dodrží nařízení svého otce. Posléze ovšem bez ohledu na ujednání vypukly spory o majetek a proběhla další dělení.¹¹

Zpět k dílčímu registru neboli tzv. landštejnskému urbáři z roku 1487, kde máme mimo jiné popsáno příslušenství k Nové Bystřici a k hradu Landštejnu včetně rybníků. Jako součást bystrického zboží (*Bystrzice*) jsou uvedeny rybníky Kebharecký (*u Gebharcze geden rybník ke trzeni*), Horní žiřpašský (*Pibrwir*), Dolní žiřpašský (*Swatomarzie magdalensky*), Nohavice (*Nohawice*), Osika (*Osstpawa*), Zámecký (*U zamku*), Novobystřický (*Pod mies-tem*), Mnišský (*Swatojansky*), Rajchěřovský (*Raycherzowsky*), Romavský starý (*Robna-wa*), rybníky u dnešní Ovčárny v lokalitě Lohgraben (*w Lankrobiech dwa rybníky*), Lesní (*w Pransslacziech geden*), rybníky u Žitče (*u Zicze dwa rybníky*). K hradu Landštejnu (*Lansstyn*) se počítaly celkem čtyři rybníky (*u Kosslaku geden rybník, u Ssempile geden, w Klaspachach geden, w Waltinowie ke trzeni geden*).¹² Není ovšem vyloučeno, že některé

z uvedených rybníků v oblasti nechali vybudovat již páni z Landštejna. Především Vilém z Landštejna († 1356), nejvyšší purkrabí království Českého, pán na Třeboni, Landštejně, Nových Hradech, Lomnici, podporoval ve své době zakládání rybníků. Například Novomlýnský rybník (*Neu Teich*), na zemské hranici u Nového Vojířova, existoval pod názvem Holeman již ve druhé polovině 14. století.¹³

Novobystřická rybníční soustava ve druhé polovině 15. a na počátku 16. století

Volf (I.) Krajiř z Krajku si v roce 1487 k Nové Bystřici ponechal celkem čtrnáct rybníků. Uvedené rybníky se nacházely například u města Nová Bystřice, u vesnic Albeř, Žiřpachy (dnes Blato), Kebharec (dnes Skalka), Romava, Rajchěřov nebo Žiteč. Žiteč se tehdy počítala k novobystřickému panství a až v nové době byla přivtělena k Chlumu. Novobystřická rybníční soustava, jak ji známe i v současnosti, byla ve druhé polovině 15. století z větší části hotova. Nejspíš brzy poté, co Kunrát (III.) Krajiř z Krajku, nejvyšší komorník království Českého, získal od Jindřicha (IV.) z Hradce v roce 1492 vesnici Dobrou Vodu i s mlýnem, nechal poblíž vybudovat na Lhotském potoce rybník, který dnes známe pod názvem Dolní panský rybník.¹⁴ Výstavba Klášterského a Konračského rybníka spadá patrně až do období po roce 1507, kdy už u vsi Konrace stál kostel Nejsvětější Trojice s paulánským kláštelem. Ještě v roce 1501 se v této lokalitě připomíná jen Konrádův les a potok Aschenpach.¹⁵ V roce 1507 pauláni obdrželi od vrchnosti čtyři rybníčky u vesnice Nejdek (zaniklé místo mezi Dobrou Vodou a Hůrkami) a dva u Pranšlák (dnes Mýtinky).¹⁶ Pro vzrůstající dluhy dal roku 1563 Vilém Krajiř z Krajku na pět let do zástavy tři vesnice a pět rybníků (Osika, Dobrovodský, Travičný, Žebrákov a Řepovský) na Novobystřicku a Chlumecku.¹⁷

U celé řady dalších rybníků na teritoriu novobystřického a landštejnského dominia lze předpokládat, že byly rovněž vybudovány za éry Krajiřů z Krajku, avšak přesvědčivé doklady chybějí. Během 16. století mohly teoreticky na krajiřovských državách přibývat rybníky Blanko (*Blanko Teich*), Velký a Malý Proudny (*Groß- und Klein Stromling Teich*), Travičný (*Wasen Teich*), Patník (*Kuchelzipf Teich*), Artolecký (*Burger Teich*), Horní Parmazín (*Groß Parmasin Teich*), Klenovský či též Hamerský (*Hütten Teich, Pocher Teich*), Olien (*Olien Teich*), Pstruhovec, Návarský (*Auginger Teich*), Kačer (*Brand Teich*), Romavský mlýnský (*Klein Romauer Teich*) a Romavský starý (*Alt Romauer Teich*).

Názvy rybníků na Novobystřicku

Zajímavé jsou rovněž názvy některých rybníků na Novobystřicku. Od příjmení jsou nejspíš odvozeny rybníky Blanko nebo Parmazín. Německé pojmenování rybníka Kačer, respektive Brand, upozorňuje na spáleníště. Název Pocher (Klenovský, též Hamerský) zase upozorňuje na dávnou existenci hamru. Poněkud exotické označení rybníka Olien se sice může překládat jako namazaný, ale daleko pravděpodobněji se jedná o zkomoleninu středověkého osobního jména Adalold, objevujícího se třeba u Kuenringů.¹⁸ Rybníky Dolní a Horní Julius získaly jméno nepochybně na počest Julia Krajiře z Krajku. Záhadný název Pippelwirs (Horní žiřpašský) poukazuje na tvar tohoto vodního díla, v překladu to doslovně znamená rourovitý rybník. Jenže starší forma psaní názvu (*Pibrwir*) by spíše dokládala výskyt bobrů. Německé názvy Dolního žiřpašského rybníka souvisejí s někdejší velkým kostelem svatě Máří Magdaleny v Žiřpachách (dnes Blato). Ještě se lze pozastavit u osvětlení německého pojmenování největšího rybníka v oblasti – Osiky, respektive *Aschpa*: Podle ústní tradice pochází jeho jméno z latinského názvu paulánského řádu (*Abatia Sancti Pauli*, zkráceně ASP). Údajně rybník náležel do majetku nedalekého paulánského kláštera. Tak tomu ale není. Osika patřila vždy majitelům novobystřického panství a název *Aschpa*

¹⁰ KRÍŽEK, František (ed.), *Dačický listinář*, Dačice 1941, s. 36.

¹¹ SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze*, s. 104.

¹² Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec (dále jen SOA Tb–JH), fond Rodinný archiv Krajiřů (dále jen RAK), Fotokopie urbáře landštejnského panství, 1487, kart. č. 1.

¹³ KODL, František – KODLOVÁ, Jiřina, *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*, Chlum u Třeboně 1979, s. 39.

¹⁴ SOA Tb–JH, fond Rodinný archiv pánů z Hradce (dále jen RAH), sign. II A 6, Dohoda o směně vesnic Dobrá Voda a Vyšpachy, 1492, kart. č. 3.

¹⁵ SOA Tb–JH, fond RAK, sign. 263, Obdarování paulánského řádu u Nové Bystřice, 1501, listina 4.

¹⁶ SOA Tb–JH, fond RAK, sign. 275, Rozšíření nadace paulánského řádu, 1507, listina 5.

¹⁷ Státní oblastní archiv Třeboně (dále jen SOA Tb), fond Cizí statky Třeboně, sign. II 199/1, Zástava novobystřických vesnic a rybníků, 1563.

¹⁸ KRENN, Ernst, *Geschichte der Stadt Allentsteig*, Allentsteig 1948, S. 27.

Obr. 5. Klášterský rybník, zřízený patrně po roce 1507 na počátku výstavby paulánského kláštera s kostelem Nejsvětější Trojice (na snímku v pozadí), foto: Pavel Hájek, 2023

Obr. 6. Konračský rybník, zbudovaný po roce 1507, foto: Pavel Hájek, 2023

byl odvozen od potoka Aschenbach (doložen roku 1501 jako Aschenpach), jehož jméno upozorňovalo na činnost uhlířů v okolních lesích. Jméno to nebylo ve své době neobvyklé. Na sousedním panství Landštejn se též nacházel Aspa či Asper Teuchtl.

Obr. 7. Rybník Blanko na stejnojmenném potoce, vzniklý patrně v 16. století, foto: Pavel Hájek, 2023

Novobystřické rybníční dědictví po roce 1575

Bystřické dominium (název Nová Bystřice doložen až v roce 1543) ztratili Krajířové roku 1575. V tomto roce prodali poručníci Julia Krajíře z Krajku celé panství, značně zadlužené, Janovi staršímu z Lobkovic za 95 000 kop grošů míšeňských.¹⁹ Tehdy přímo k Bystřici stále příslušel i chlumecký díl, jmenovitě Hamr, Lutová, Žíteč, Stříbřec a Mirochov. Rybníkářská aktivita v oblasti víceméně ustala. Panství se později stalo součástí rozsáhlého slavatovského majetku. Když Slavatové z Chlumu a Košumberka vymřeli, dostal Novou Bystřici, Chlum (Chlumec) a 17 419 zlatých 22 krejcarů na základě dohody o dělení dědictví z roku 1693 Jan Leopold svobodný pán z Fünfkirchenu.²⁰ Při předávání novobystřického panství baronu Fünfkirchenu vznikl mimo jiné soupis rybníků (viz Příloha č. 1). Většina rybníků koncem 17. století normálně fungovala, takže se podařilo plně odstranit neblahé dědictví třicetileté války, kdy se mnoho rybníků vůbec nevyužívalo. Roku 1812, kdy panství vlastnila Terezie hraběnka z Trauttmansdorffu, rozená hraběnka Nádasdy de Nádasd és Fogarasföld, se tu nalézalo 49 panských rybníků, z nichž největší byly Osika, Kačer, Dolní panský, Mnišský a Bystřický.²¹

Rybníky na panství Landštejn

Jak již bylo uvedeno, Landštejn se po smrti Volfa (I.) od krajířovské Bystřice oddělil a stal se samostatným panstvím. Po smrti Zdeňka Krajíře z Krajku († 1577) bylo panství prodáno roku 1579 zemskými komisaři Stephanovi svobodnému pánovi von Einzingen. Až do nástupu hrabat z Herbersteina (1685) se majitelé často střídali. Když zemřel Karel Baltazar Khüen hrabě z Liechtenbergu († 1655), na landštejnském dominiu existovaly rybníky: *Sichlpocher Teuch* (Dolní žiSPAŠSKÝ, násada: 55 kop ryb), *Biebernauer* (Horní žiSPAŠSKÝ, 55 kop), *Köckschlag Teuch* (Košlácký, 45 kop), *Edtlprüetzig Teuch* (později zvaný Edelbruck). K tomu ještě 14 malých rybníků, z nichž část vrchnost osadila, zbytek zůstával po

¹⁹ Národní archiv (dále jen NA), fond Stará manipulace, Krajířové z Krajku – prodej panství Nová Bystřice, 1579–1580, kart. č. 1233–1234.

²⁰ RULL, František, *Monografie města Hradce Jindřichova*, Jindřichův Hradec 1875, s. 104.

²¹ NA, fond Zemský soud Praha, sign. III B b 73, Soudní odhad panství Nová Bystřice, 1812, kart. č. 231.

vleklé válce pustý.²² V roce 1731 bychom našli na panství tři větší rybníky, osm pstruhových rybníčků a šestnáct malých rybníčků, které zůstávaly prázdné.²³ Roku 1754 zde fungovalo dvanáct rybníků, dalších deset bylo prázdných.²⁴ Díky tereziánskému katastru lze doložit, že v polovině 18. století k herbersteinskému rybníčnímu hospodářství patřily Dolní a Horní žižpašský, Stoupský, Mlýnský, Auteich (Návorský), Košláký, Nový, Hierschteichtl, Asper-teichtl, Allenteichtl (Olien), Ziegerteichtl, Hofbauernteicht, Oedbrucksteich, Oberschupfen, Unterschupfenteich, Veclovský, Ziegleicht či Ebrgařský.²⁵

Rybníční soustava na panství Chlum u Třeboně

Nejstarší rybníky

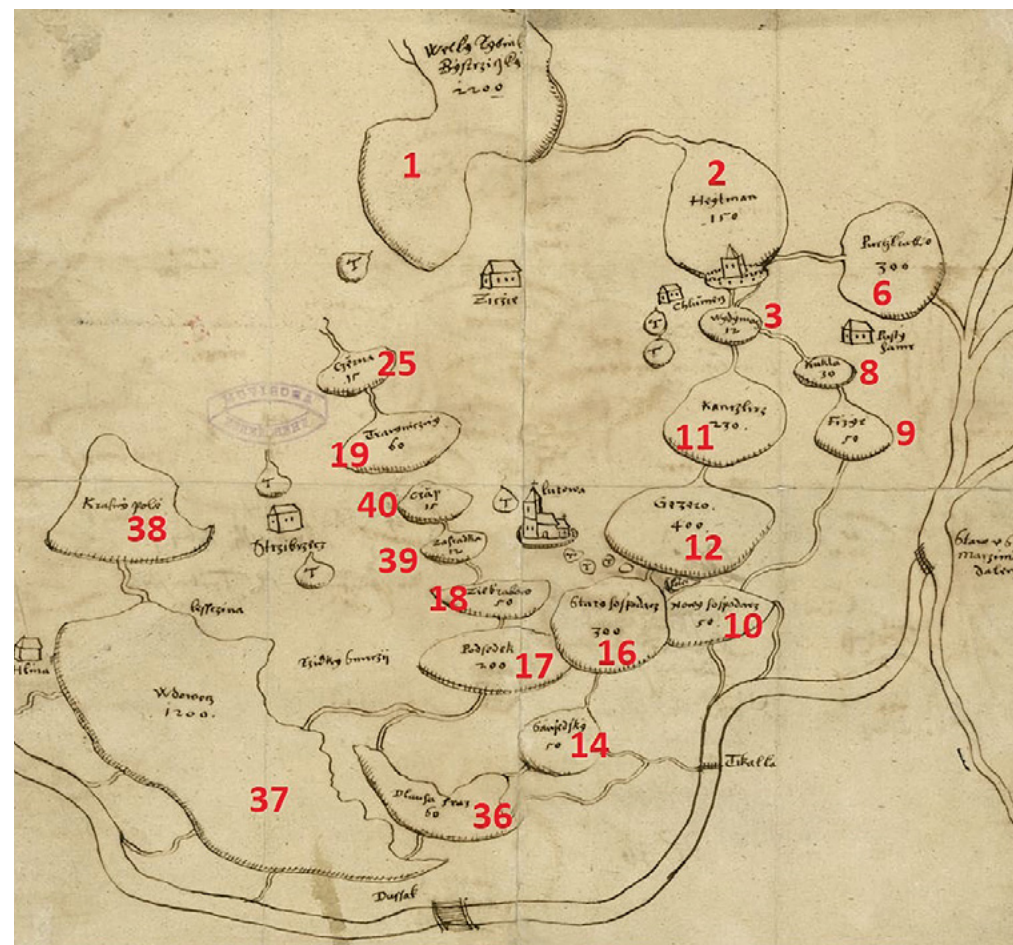
Nyní se z Novobystřicka přesuneme na sousední Chlumecko. Na tomto dominiu bylo možné, podobně jako třeba na panství třeboňském, hlubockém, strážském nebo řečickém, využít nížinný charakter krajiny. Nacházel se zde dostatek bažin, močálů a borkovišť, podél řek a potoků se rozprostírala blata. Páteří vodotečí zde byla říčka Hostice (Koštěnický potok). Již v roce 1359 vznikl Vojířovský rybník, nazvaný podle Ojře z Landštejna. Toto vodní dílo se nacházelo nad chobotem pozdějšího Staňkovského rybníka a jeho hráz sloužila jako součást zemské stezky spojující Novou Bystřici a Třeboň. Po ní totiž bylo možné překonat bažiny v údolí Koštěnického potoka.²⁶ Jedním z nejstarších rybníků v oblasti byl údajně Záhřebský, pojmenovaný podle pomístního názvu Na záhřebí, což upozorňovalo na nějaké dávné rozhodnutí v soudní rozepři. Přímou tudy mohla vést v minulosti sporná hranice třeboňského a novobystřického dominia, místo pozdějšího střetu o pozemky mezi pány z Landštejna (na Třeboni) a Krajíři z Krajku. Podobně staré rybníky byly založeny také poblíž Stříbřece. Koštěnický potok umožnil vybudování dalších rybníků u Chlumu, a sice Kněžského, Holemana, Hostíka a Panského, které se připomínají v roce 1384. Až na Hostík a Holeman (dnes Novomlýnský) zatopil všechny v polovině 16. století nový Staňkovský rybník.²⁷

Počátky rybníční soustavy na Chlumecku

Inspirace k razantnějšímu budování rybníků a rybníčních soustav bezpochyby pocházela od Rožmberků, případně od Pernštejnů. Petr (IV.) z Rožmberka (1462–1523) rychle rozpoznal finanční užitek ze zakládání a obhospodařování rybníků. Rovněž Vilém (II.) z Pernštejna (1435–1521) nezůstal pozadu a přistoupil ke stavbám rybníků v masivním měřítku jak na pardubickém panství v Polabí, tak i na svém panství Hluboká na jihu Čech. Z roku 1505 pochází zpráva o darování dvou rybníků u Lutové Vokem (II.) z Rožmberka městu Třeboní.

V rámci snah o narovnání průběhu hranic mezi dominii uzavřeli roku 1508 Petr (IV.) z Rožmberka, pán na Třeboni, a Kunrát (III.) Krajíř z Krajku, pán na Nové Bystřici, dohodu o směně tehdy krajířovské vsi Cep, vklíněné mezi rožmberskou Třeboň a Suchdol, za osady Lutovou, Stříbřec a Chlum.²⁸ Tento právní akt umožnil, aby mohla v blízké budoucnosti vzniknout chlumecká rybníční soustava. Volf (I.) Krajíř z Krajku zamýšlel původně stavět více rybníků okolo Cepu.

Rozsáhlému budování umělých vodních ploch překážela na Chlumecku ještě další skutečnost. Koštěnický potok tehdy tvořil hranici s rakouským zástavním panstvím Litschau a hrozily by vleklé spory o vodu pro nové rybníky se sousední vrchností. Situace se změnila po smrti jeho dosavadního držitele Jana Mrakeše z Noskova roku 1540, kdy se Volfovi staršímu Krajířovi podařilo toto panství získat. Následně do svého dědičného, svobodného vlastnictví zakoupili jeho část, totiž statek Hamr položený na rakouské straně státních

Obr. 8. Mapa rybníků na chlumeckém panství, 1564, zdroj: SOA Třeboň, fond Vs Třeboň – staré oddělení, sign. I A 50

Legenda

O = rybníky jistě založené Krajíři z Krajku v průběhu 15. a 16. století
OR = rybníky založené Ruthardem z Malešova ve službách Krajířů z Krajku
• rybníky pravděpodobně založené Krajíři v 16. století

1 OR Staňkovský (1559 napuštěn)	17 O Podsedek a Humlenský (1520–1529)
2 OR Hejtman (1559)	18 O Žebrákov
3 OR) Vydýmač	19 O Malý a Velký Travičný
6 OR) Purkrabí	25 O Velká Černá
8 OR) Kukla	36 Dlouhá hráz (zanikl)
9 OR) Vizír	37 Vdovec
10 OR) Nový hospodář	38 Krásné pole
11 OR) Kancilír	39 Zahradka
12 O Staré jezero (1520–1529)	40 Čáp
16 O Starý hospodář (1520–1529)	

hranic, kde již v lesích existovaly rybníky Svodnice (dnes Svobodný, 42 ha), Podskalnice (Steinterrass, dnes Skalice, 21 ha) a Medenice (16 ha).²⁹ Hraniční protokol o novém průběhu hranic byl sepsán na Nové Bystřici roku 1549.³⁰ K Čechům připadlo území k řece Dračici, dál od Chlumu.

²² NA, fond Fdk, sign. VII E 58, Reálný fideikomis hrabat z Herbersteina, Spisy, 1655–1812, kart. č. 600.

²³ NA, fond Fdk, sign. VII E 58, Reálný fideikomis hrabat z Herbersteina, Inventář panství Landštejna, 1731, kart. č. 1205.

²⁴ NA, fond Fdk, sign. VII E 58, Reálný fideikomis hrabat z Herbersteina, Inventář panství Landštejna, 1754, kart. č. 1205.

²⁵ BURDOVÁ, Pavla – CULKOVÁ, Dagmar – ČÁŇOVÁ, Eliška – LIŠKOVÁ, Marie – RAJTORAL, František (edd.), *Tereziánský katastr český, III. díl*, Praha 1970, s. 431.

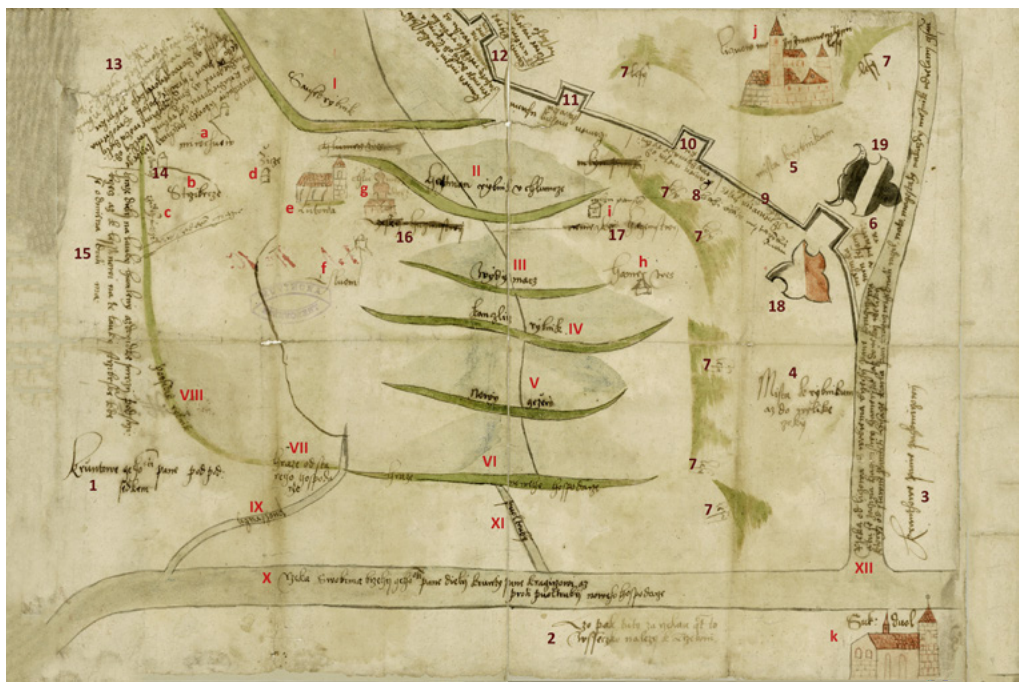
²⁶ SOA Tb-JH, fond RAK, inv. č. 11, sign. 14, Poslední pořizování Ojře z Landštejna, 1359.

²⁷ KODL, F. – KODLOVÁ, J., *Chlum u Třeboně*, s. 40.

²⁸ KODL, F. – KODLOVÁ, J., *Chlum u Třeboně*, s. 48.

²⁹ KODL, F. – KODLOVÁ, J., *Chlum u Třeboně*, s. 69; NOVÁKOVÁ, S., *Krajířové z Krajku*, s. 129–131.

³⁰ SOA Tb-JH, fond RAK, sign. 346, Prodej panství Litschau, 1550, listina 15.

Obr. 9. Mapa krajířovských rybníků na Chlumecku a hranic mezi panstvím chlumeckým a ličovským, Mikuláš Ruthard z Malešova (cca 1565–1570), zdroj: SOA Třeboň, fond Vs Třeboň – staré oddělení, sign. I A 10

Legenda

Lokality

- a Mirochov
- b Stříbřec
- c Řídký Smrčí
- d Žiteč
- e Lutová
- f Chlum
- g Chlumecká tvrz
- h Hamr ves
- i mlýn panský
- j Ličov („mezi znamenitými lesy“)
- k Suchdol

Rybníky a vodní toky

- I Soused rybník
- II Hejtman rybník u Chlumce
- III Vydýmač
- IV Kancilíř rybník
- V Nový jezero
- VI hráze Nového hospodáře
- VII hráze od Starého hospodáře
- VIII Podsedek rybník
- IX puoltrubí
- X řeka s oběma břehy Jeho Milosti páně [tj. Viléma z Rožmberka] dělí grunty páně Krajířovi až proti puoltrubí Nového hospodáře
- XI puoltrubí
- XII řeka od Ličova s oběma břehy páně Krajířova, a tu se začíná hájemství Hamerské až do řeky Veliký [tj. do Lužnice], kterýž od slavné paměti císaře Karla pan Krajíř vyjednatí ráčil, nato majestáty na každých mezník udělaný jsou

Komentáře a erby

- 1 Gruntové Jeho Milosti páně [tj. Viléma z Rožmberka] pod Podsedkem
- 2 Co pak tuto za řekou jest, to všecko náleží k Třeboni.
- 3 Gruntové páně Puchomiřovů (tj. rodu von Puchheim)
- 4 Místa k rybníkům až do veliké řeky
- 5 místa k rybníkům
- 6 mezní kámen tesaný u Neuwira
- 7 lesy
- 8 Babí blato
- 9 od Neuwira přes Babí blato
- 10 kámen mezní od Vydýmače rybníku
- 11 kámen mezní u páně Staňků
- 12 kámen mezní nad Kotšíkem, ten meze dělí od Ličova a zapota velkého rybníka vodu až na mezní kámen, kterýž jest u rybníka slove Vojeřovského
- 13 Mirochov, Libořezy, Příbraz, Stříbrce až k Nadějovu, což rybník velký, od Nadějova až k Medvědině voda dělí Jeho Milosti páně [tj. Viléma z Rožmberka] z Hradce mez, potok s oběma břehy až do Vojeřovského rybníku. Řička v chobotu velkého rybníka až do Vojeřovského rybníku puoltrubí
- 14 louky
- 15 hráze dělí na louky humlený až do Řídké Smrčí pod Stříbřec až k Leštinovi na té louky stříbrské kde se odměna dosti má
- 16 český hájemství [škrtnuto]
- 17 německý hájemství [škrtnuto]
- 18 erb rodu Krajířů, členěný chybně šikmo (místo kosmo)
- 19 barevně zkomolený a zjednodušený erb rodu von Puchheim

Obr. 10. Rybník Kancilíř upomínající názvem na úřad nejvyššího kancléře (Volf starší Krajíř, 1538–1542), foto: Pavel Hájek, 2022

Průběh této nové hranice zobrazuje mapa, která však vznikla o něco později a z jiného důvodu.³¹ Její autor Mikuláš Ruthard z Malešova sice opatřil partie hranic s panstvím Lit-schau zasvěceným komentářem – z logiky věci lze usuzovat, že na jejím posunu se svým tehdejší pánem Volfem Krajířem spolupracoval, leč úkolem této mapy bylo zachytit části hraničící s panstvím třeboňským, které patřilo pánům z Růže. Ruthard mapu vytvořil až po odchodu do služeb Viléma z Rožmberka, kde setrval v letech 1561–1570. Důvodem jejího vzniku byl nejspíše spor o meze a výtopy kvůli zbudování nového rožmberského rybníka Vdovec u vsi Stříbřec, který začal po roce 1565. Mapa zobrazuje hráze rybníků, které zřídil Volf starší Krajíř v době, kdy zastával úřad nejvyššího kancléře (1538–1542) a nejvyššího purkrabího (1542–1554), tedy Kancilíř, Purkrabí, Nové jezero, Nový hospodář, Soused z roku 1551 a Hejtman, dostavěný roku 1559.³²

Rybníkář Mikuláš Ruthard z Malešova

Kunrát (III.) Krajíř z Krajku jistě chtěl po získání Chlumu s okolím v roce 1508 začít budovat rybníky, ale povinnosti ho brzy odvedly do Boleslavského kraje, tudíž nápad na zřízení nových rybníků v této oblasti realizoval až jeho synovec Volf starší Krajíř z Krajku, hejtman Bechyňského kraje a pozdější nejvyšší purkrabí Království českého. Volf starší projevil velký zájem o třeboňského fišmistra Štěpánka Netolického, nadaného stavitele rybníků a autora projektu Zlaté stoky. Zatímco v rožmberské části Třeboňska už byla vybudována právě díky úsilí Štěpánka Netolického slušná soustava větších a menších rybníků (např. Dvořiště, Koclířov, Tisý, Ruda, Jamský, Opatovický, Horusický, Kaňov, Záblatý), krajířovské Chlumecko zůstávalo bez propracovaného systému rybníků, přestože zdejší krajina byla pro zakládání rybníků příhodná.

³¹ SOA Tb, fond Vs Třeboň – staré oddělení, sign. I A 10, Mapa krajířovských rybníků na Chlumecku a hranic mezi panstvím chlumeckým a ličovským, (Mikuláš Ruthard), nedat. [nejspíše z let 1565–1570].

³² Mapou se podrobně zabývala NOVÁKOVÁ, S., *Krajířové z Krajku*, s. 132.

↑ Obr. 11. Rybník Staré jezero, vzniklý mezi lety 1520 a 1529, foto: Pavel Hájek, 2022

← Obr. 12. Rybník Hospodář, vybudovaný v letech 1520–1529 a rozdělený na rybníky Starý hospodář (na snímku) a Nový hospodář, foto: Pavel Hájek, 2022

Zkušeného rybníkáře, jakým Štěpánek byl, již Krajiřové nestihli pro své budovatelské záměry získat, protože roku 1538 zemřel.³³ Čtyři roky poté je nicméně v krajiřovských službách doloženo působení jiného významného stavitele rybníků, Mikuláše Rutharda z Malešova, který údajně nasbíral počáteční zkušenosti v pernštejnských službách. Ruthard pocházel z Kutnohorska, roku 1542 se stal úředníkem na Nové Bystřici. O rok později mu císař Ferdinand I. obnovil příslušnost k vladyckému stavu.³⁴ Ruthardovi se záhy povedlo získat skupinu zkušených rybníkářů, kteří doposud pracovali pro Rožmberky. Už před Ruthardovým příchodem se povedlo na českém břehu Koštěnického potoka vybudovat v letech 1520–1529 rybníky Jezero, Hospodář, Žofie a Podsedek.³⁵ Významným počinem bylo rovněž uzavření dohody (1531) mezi Janem (III.) z Rožmberka a Volfem starším Krajiřem z Krajku o zacházení s vodou z Koštěnického potoka. Rožmberkové se obávali, že odvedením vody z potoka do nových krajiřovských rybníků dojde k útlumu rybaření na

33 ČECHOVÁ, Blanka – MORAWETZ, Michal, *Příběh Štěpánka Netolického*, Třeboň 2021, s. 33–38.

34 KOCIÁNOVÁ, Zdenka, *Po stopách Mikuláše Rutarda z Malešova, úředníka a rybníkáře ve službách Krajiřů a Rožmberků*, *Archivum Trebonense* XII, Třeboň 2011, s. 54.

35 NOVÁKOVÁ, S., *Krajiřové z Krajku*, s. 124.

Obr. 13. Dnešní soutok Koštěnického potoka (vlevo) s Lužnicí po přeložení potoka jižněji od původního soutoku uskutečněného Mikulášem Ruthardem z Malešova ve čtyřicátých letech 16. století, foto: Pavel Hájek, 2022

třeboňském panství.³⁶ Ruthard po svém nástupu do krajiřovských služeb navázal na práci svých předchůdců, vybudoval rybníky Purkrabí, Točník, Bartoňovo blato (pod hrází Purkrabského) a Svízelkov, v roce 1542 rozšířil Hospodář. Posléze přibyl rozlehlý Kancliř a Vydýmač.³⁷ Přitom mu pomáhali především rybníkáři Voříšek, Řepa a Marta. Po výše uvedeném získání statku Hamr přeložil Ruthard koryto Koštěnického potoka a odvedl jeho vody nejkratším směrem do Lužnice. Nové koryto říčky začínalo za Hamrem, směřovalo k samotě Kostky (dnes Kosky) a vyústilo do Lužnice pod dnešní samotou Pilař. Dříve se soutok Koštěnického potoka s Lužnicí nalézal severněji u Majdaleny. Ve starém korytu Koštěnického potoka Ruthard postavil Nové jezero a Nového hospodáře. Po přeložení potoka mohly vzniknout rybníky Kukla a Vizír.³⁸ Vznikla také Svízelkovská stoka, došlo k využití přítoků z mirochovských lesů, objevilo se důmyslné propojení rybníků Blata, Černé, Medenice, Travičného, Žebrákova a Podsedku.

Staňkovský rybník

Jelikož se změnil tok Koštěnického potoka, páteřního a klíčového toku na Chlumecku, potřebovala vrchnost zajistit stabilní zdroj vody pro své hamry a mlýny. Kvůli tomu došlo k přehrazení dlouhého údolí, které se zužovalo u mlýna Staňkova. Tento rybník se ovšem protrhl. O škodách napsal 12. června 1549 třeboňský hejtmán Jindřich Sudek z Dlouhé poručníkovi nezletilého Viléma z Rožmberka, Albrechtovi z Gutensteina: „... Kdež jste mi ráčili psaní učiniti, abych Vaší Milosti oznámil, velkou-li ten škodu páně Krajiřů rybník učinil, i račte věděti, že na mostech, kterýž z panského nákladu dělaný jsou, drahně škody učinil a práci nám dosti přidal, ježto nevíme, kde prvý opravši... A co se tý strži toho rybníka

36 JANOUŠEK, Emanuel, *Rybníkářské dílo Krajiřů v jižních Čechách*, in: *Z legend zemědělsko-lesnického archivnictví a agrární historie*, PŠENÍČKOVÁ, Jana – ROHÁČOVÁ, Olga – ŠOUSA, Jiří (edd.), Praha 2008, s. 199.

37 SOA Tb, fond Velkostatek Třeboň – staré oddělení (dále jen Vs Tb), inv. č. 13, sign. I A Nr. 10, Mapa hranic mezi panstvím Chlum a Litschau, 1548.

38 KODL, F. – KODLOVÁ, J., *Chlum u Třeboně*, s. 72.

Obr. 14. Rybník Vizír z poloviny 16. století, roku 1988 vyhlášený za národní přírodní památku pro unikátní kombinaci mokřadních společenstev přecházejících v rašeliniště, foto: Pavel Hájek, 2022

Obr. 15. Staňkovský rybník, napuštěný roku 1559, založený až po koupi rakouského statku Hamr na panství Litschau Volfem Krajířem ve čtyřicátých letech 16. století a následném posunu české státní hranice jižním směrem, foto: Pavel Hájek, 2023

doteče, dávají mi lidi zprávu, že by měl čtyř provazců šíře bejti a že by pan Krajíř šesti nebo sedmi sty kopami tu strž zase spravil a násady v tom rybníce bylo sedm set kop...“³⁹

Rožmberský kronikář Václav Březan o katastrofě napsal: „Pan Volf Krajíř rybník veliký na panství bystřickém dělal; povětrí hromové hráz rybníční rozvrhlo. Pan Volf starší Krajíř

³⁹ KODL, F. – KODLOVÁ, J., *Chlum u Třeboně*, s. 74.

Obr. 16. Rybník Hejtman v Chlumu u Třeboně (na snímku v pozadí), dostavěný Mikulášem Ruthardem z Malešova roku 1559, foto: Pavel Hájek, 2022

z Krajku a na Nové Bystřici, nejvyšší purkrabě pražský, dělav veliký rybník, pan vladař o to dopisoval se ku pánu, poněvadž předešle za pánů poručníků, strhnuv se jeden rybník bystřický, škodu velikú udělal, aby pán věděl, co činí, a raději na takové zsilené vodě toho díla nechal.“⁴⁰ V místech protrženého rybníka se začalo roku 1551 se stavbou mnohem většího rybníka. Vlastní činnosti předcházela dohoda uzavřená 31. srpna 1551 v Lutové mezi zástupci Volfa Krajíře a Jáchyma z Hradce. Jejím předmětem byla nutná směna pozemků vhodných pro stavbu dvou velkých rybníků – Sousedů (dnes Kačležský a Staňkovský).⁴¹

Impozantní dílo, dnešní Staňkovský rybník, nejhlubší rybník v Čechách, byl dokončen a napuštěn o osm let později. Volf starší Krajíř z Krajku se ovšem dokončení této stavby již nedožil. Hradečtí předčasně napouštěli nový rybník u Kačleh, což vyděsilo Rutharda, který se obával zničení svého rybníka u Staňkova mlýna, kdyby se hradeckým protrhla hráz.⁴² K protržení staňkovské hráže došlo roku 1581: „Toho roku panu Janovi z Lobkovic a na Bystřici rybník Staňkov se ztrhl. Stízně v noci přiběhl odtud posel do Třeboně, napomínaje, aby se na péči jměli. Z té příčiny od Jiříka Homuta z Harasova, tehdejšího hejtmána, lidé na panství, přisedící blízko vodě, vystřežení, že se neprodlévaje odstěhovavše, sebe i své statky opatřili. Jeho Milosti pánu žádná se škoda na rybnících nestala, ač byla náramně veliká voda, takže pamětníků takové nebylo.“⁴³ Než Mikuláš Ruthard opustil službu u Krajířů (1565) a přešel k Rožmberkům, podařilo se mu v roce 1559 dostavět zřejmě na místě staršího rybníka další velkou údolní nádrž, napájenou Koštěnickým potokem, totiž rybník Hejtman.

Pomocný rybníkář Vavřinec Maluška, původem z Litschau, samostatně postavil Maluškov (zanikl roku 1846) a pod ním Hluboký (protrhl se v roce 1786). Zásobovala je voda z rašelinišť a měly zachycovat případné záplavy.⁴⁴ Ruthard, který sídlil v Lutové, si vybudoval v okolí vesnice několik menších rybníčků ve svém vlastnictví.

⁴⁰ PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Václav BŘEZAN, Životy posledních Rožmberků I*, Praha 1985, s. 69.

⁴¹ SOA Tb–JH, fond RAH, sign. 351, Dohoda o směně pozemků pro založení Kačležského rybníka, 1551.

⁴² SOA Tb–JH, fond Rodinný archiv Slavatů (dále jen RAS), sign. IV E 2, Korespondence ohledně výstavby Kačležského rybníka, 1559, kart. č. 88.

⁴³ PÁNEK, J. (ed.), *Václav BŘEZAN, Životy*, s. 462.

⁴⁴ KODL, F. – KODLOVÁ, J., *Chlum u Třeboně*, s. 80.

Obr. 17. Mapa rybníků na panství Chlum u Třeboně, 1654, zdroj: SOA Tb_JH, fond RAS, inv. č. 302

Legenda

O = rybníky jistě založené Krajířem z Krajku v průběhu 15. a 16. století

OR = rybníky založené Ruthardem z Malešova ve službách Krajířů z Krajku

• rybníky pravděpodobně založené Krajířem v 16. století

1 OR) Staňkovský (1559 napuštěn)	20 Černá (později Strážská Černá) (?)
2 OR) Hejtman (1559)	21 Medenice
3 OR) Vydýmač	22 Březná (?)
4 OR) Svízelkov	23 Nový Stříbřecký (u Stříbřece)
5 OR) Točnick	24 Stříbřecký (dnes Starý rybník u Stříbřece, 14. století?)
6 OR) Purkrabí	25 O Velká Černá
7 Zájezek	26 O Blato
8 OR) Kukla	27 O Maluška (zanikl)
9 OR) Vizír	28 O Hluboký (zanikl, v těchto místech dnes Nový u Staňkova)
10 OR) Nový hospodář	29 Mařka (?), nebo Záhřebský (?)
11 OR) Kancilír	30 Vávřuv
12 O Staré jezero (1520–1529)	31 Voles (?)
13 O Žofinský (1520–1529)	32 Řepovský (zanikl)
14 Sousedský	33 Planinský (?)
15 OR) Nové jezero	34 Starý u Lutové
16 O Starý hospodář (1520–1529)	35 Velký Cepáků u Lutové (?)
17 O Podsedek a Humlenský (1520–1529)	
18 O Žebrákov	
19 O Malý a Velký Travičný	

V šedesátých letech 16. století se nacházely na chlumeckém panství tyto rybníky: Velký rybník Bystřický (násada na 2200 kop kaprů), Hejtman (150 kop), Purkrabě (300 kop), Vydýmač (12 kop), Kancilír (230 kop), Jezero (400 kop), Kukla (30 kop), Vizír (Vizír, 50 kop), Starý hospodář (300 kop), Nový hospodář (50 kop), Sousedský (50 kop), Dlouhá hráz

(60 kop), Podsedek (200 kop), Žebrákov (50 kop), Zahrádka (12 kop), Čáp (15 kop), Travičnický (60 kop) a Černá (15 kop).⁴⁵

Rybníky na chlumeckém panství v 17. století

Chlum dostal roku 1557 Vilém Krajíř z Krajku († 1572). Jeho dědicem se stal nezletilý synovec Julius a několik neterí. Bystřice i s chlumeckým dílem byly prodány roku 1575 Janu staršímu z Lobkovic, spřízněnému s Krajíři. Tím ustala v podstatě jakákoliv krajířovská aktivita v oblasti rybníčního hospodářství na jihu Čech. Od roku 1597 držel Novou Bystřici spojenou s Chlumcem Radoslav Kinský z Vohynic a Tetova, který si pochvaloval slušné výnosy plynoucí z krajířovských rybníků. V roce 1615 ho vystřídala Lucie Otýlie Slavatová, která dominium předala (1626) jako svatební dar svému synu Adamu Pavlovi.⁴⁶ Za třicetileté války mnoho rybníků pochopitelně zpusťlo. Rybníční mapa chlumecká z roku 1654 obsahuje 35 rybníků o celkové násadě 3200 kop ryb.⁴⁷ Zajímavá je tehdejší instrukce pro sedláky: „Co se rybníkův, potokův, lesův a gruntův vrchnosti naší doteče, ty se všem skutečně zapovídají, aby v nich žádné žádné škody nečinil. Pakli by který v rybnících a potočích poškozen a usvědčen byl, ten má oči ztratiti a v lese sekal-li by kdo bez povolení a jaké včely v lesích panských by vyloupal, ten na hrdle trestán býti má.“⁴⁸ V roce 1704 rozdělil Jan Leopold hrabě z Fünfkirchenu novobystřické panství mezi dva nezletilé syny, přičemž Chlum získal syn Jan František.⁴⁹

Podle soupisu chlumeckých rybníků z roku 1693, kdy se dělilo slavatovské dědictví, zde fungovalo 35 rybníků. Mezi největší, co do kapří násady, patřily Staňkovský (*Stancko Teucht*, 500 kop), Jezero (300 kop), Blato (300 kop), Humlenský (254 kop), Starý hospodář (*Alt Hospodarz*, 220 kop), Černá (*Czerna*, 180 kop), Purkrabský (*Burggraf teucht*, 140 kop), Kancilír (*Cantzler teucht*, 135 kop) nebo Hejtman (*Haubtman teucht*, 80 kop).⁵⁰

Názvy chlumeckých rybníků

Na závěr se stručně zastavíme u objasnění názvů chlumeckých rybníků. Staňkovský rybník převzal název podle starého mlýna Staňkova. Současně se traduje, že Staňkov je zkomolenina jména Zdeňka Krajíře z Krajku († 1540), bratra Volfa staršího. Žofinský rybník upozorňuje na nevěstu Volfa staršího, Žofii Křineckou z Ronova, s níž uzavřel sňatek roku 1523. Názvy Starý hospodář, Nový hospodář, Purkrabí, Kancilír, Hejtman odkazují na úřady členů rodu Krajířů, zejména pak Volfa staršího, který zastával od roku 1538 funkci nejvyššího kancleře království Českého a roku 1542 se stal nejvyšším purkrabím království Českého. U Hejtmana se traduje, že získal jméno na počest rybníkáře Rutharda. Tento výklad je dost nepravděpodobný. Těžko by Krajířové nazvali svůj rybník podle svého úředníka. Navíc Ruthard se stal hejtmanem až v roce 1565 u Rožmberků. Ve službách Krajířů z Krajku, pokud je známo, takový titul neobdržel. Pojmenování Točnick a Žebrákov souvisí s dočasnou krajířovskou držbou hradů Žebrák a Točnick v tehdejší Podbrdské kraji. Kupříkladu Svízelkov byl odvozen od plevelného porostu zvaného svízel přítula.⁵¹

Závěr

Šlechtický rod Krajířů z Krajku se podobně jako páni z Rožmberka anebo páni z Hradce rozhodl na jihu Čech věnovat rozsáhlému budování rybníků a systematickému podnikání v oblasti rybníkářství a rybníčního hospodářství. K tomuto záměru nechyběly Krajířům potřebné finanční zdroje. Díky tomu vznikly v 16. století rybníční soustavy na panství Chlumec (dnes Chlum u Třeboně), Nová Bystřice a Landštejn. Při vytváření chlumecké rybníční

⁴⁵ SOA Tb, fond Vs Tb, sign. I A 50, Mapa rybníků na chlumeckém panství, 1564.

⁴⁶ SOA Tb–JH, fond RAS, sign. IV E 1, Výpis k předání novobystřického panství v roce 1615–1628, kart. č. 88.

⁴⁷ SOA Tb–JH, fond RAS, inv. č. 302, Mapa rybníků na panství Chlum u Třeboně, 1654.

⁴⁸ TEPLÝ, František, *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1937, s. 71.

⁴⁹ SMOLKOVÁ, Anna – TRÍŠKA, Karel – ZELENKOVÁ, Zdenka, *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921, Inventář*, nepublikovaný inventář archivního fondu, Třeboň: Státní archiv v Třeboně, 1975, s. 2.

⁵⁰ NA, fond Fdk, sign. VII E 54, Reálný fideikomis hrabat Černínů z Chudenic, Inventář panství Jindřichův Hradec, 1693, kart. č. 1172.

⁵¹ KODL, F. – KODLOVÁ, J., *Chlum u Třeboně*, s. 82.

Obr. 18. Rybník Žofín z počátku 16. století pojmenovaný Ruthardem z Malešova po manželce Žofii Křínecké z Ronova, foto: Pavel Hájek, 2022

soustavy vynikl talent Mikuláše Rutharda z Malešova, který se osvědčil i v rožmberských službách. I přes nedostatek klíčových archivních pramenů se podařilo popsat příčiny vzniku chlumecké a novobystřické soustavy rybníků, rekonstruovat průběh prací v dané oblasti a v nejednom případě rovněž přiblížit důvody pojmenování jednotlivých vodních děl.⁵² Vytváří tak základnu pro další studium vzniku a rozvoje těchto specifických krajinných prvků.

Příloha č. 1

Výčet rybníků existujících na novobystřickém panství v roce 1693

Brandt teucht zu Reichers (Kačer, násada: 40 kop ryb), *Groß Romauer teucht* (Velký romavský, 69 kop), *Romauer teucht beym Wierthshauß* (Romavský mlýnský, 13 a půl kopy), *Wasch teucht zu Braunschlag* (4 kopy), *Braunschläger bey der Müllchgruben* (4 kopy), *Münchteucht zu Braunschlag* (4 kopy), *Telleczkisches kleines teucht zu Artoltz* (1 kopa), *Fistritzer teucht* (Bystřický, 40 kop), *Münchschläger teucht* (Mnišský, 60 kop), *Schloß teucht zu Fistriz* (Zámecký, 13 kop 24 kusů), *Aspa teucht* (Osika, 55 a půl kopy), *Hasenteucht zu Sichelbach* (15 kop), *Münch teucht zu guttenbrun* (6 kop 34 kusů), *Großer Gutter Brun* (Dolní panský, 60 kop), *Neumühl teucht* (Novomlýnský, 15 kop), *Pormeßnikh oberhalb Leybaums* (Horní Parmazín, 11 kop), *Ziegl teucht* (Hlinitý, 6 kop), *Grundl teucht zu Reichers* (Rajchářovský, 80 kop), *Auweriger* (Návorský, 60 kop), *Alt Romauer* (Romavský starý, 10 kop), *Closter teucht* (Klásterský, 60 kop), *Braunschlag im Waldt* (Lesní, 30 kop), *Planecko* (Blanko, 40 kop), *Pfandler* (30 kop), *Wosen teucht in Thürgartten* (Trávníčný, 20 kop), *Kuchlteucht* (Kuchyňka, 20 kop), *Camerteucht* (8 kop), *Khuchelziepf* (Patník, 12 kop), *Ober Julius* (Horní Julius, 16 kop), *Unter Julius* (Dolní Julius, 16 kop), *Artoletzer bey der Hausstuben* (Artolecký, 10 kop), *Ober Meraunische* (15 kop), *Unter Maraunische* (15 kop), *Klein Strammerin zu Münchschlag* (Malý Proudny, 40 kop), *Bey der Schöfferey zu Fistriz Camerteucht* (Ovčárna, 16 kop), *Gebhartzer* (Gebharecký, 4 a půl kopy), *Groß*

⁵² Za nezištnou rozsáhlou pomoc při identifikaci rybníků zachycených archivními prameny děkuji Mgr. Jarmile Hansové, za poskytnutí výjimečné fotografické dokumentace PhDr. Pavlu Hájkovi.

Obr. 19. Rybník Důlek, zmiňovaný až v 17. století, foto: Pavel Hájek, 2023

Strammerin (Velký Proudny, 5 kop), *Lochgraben* (Důlek, 3 kopy), *Kanratzer hintern Dorf* (Konračský, 4 kopy). Dále bychom našli tři pstruhové rybníčky u Kunějova, jeden u Pranšlák (dnes Mýtinky) a dva u Artolce.⁵³

Příloha č. 2

Přehled rybníků na novobystřickém a landštejnském panství vybudovaných za Krajířů z Krajku

Bystřický (výměra: 16 hektarů, katastrální území: Nová Bystřice, další názvy: *Bistritzer Teich*), Dolní Julius (2 ha, k. ú. Nová Bystřice, *Mutter Teich*), Dolní panský (26 ha, k. ú. Dobrá Voda, *Herren Teich*, *Großer Guttenbrunner Teich*), Dolní žiřpašský (25 ha, k. ú. Pomezí, *Magdalenen Teich*, *Kirchen Teich*, *Kiri Teich*), Důlek (6 ha, k. ú. Nová Bystřice, *Lohgraben Teich*), Gebharecký (7 ha, k. ú. Skalka, *Gebhartzer Teich*), Hlinitý (3 ha, k. ú. Albeř, *Ziegel Teich*), Horní Julius (2 ha, k. ú. Nová Bystřice, *Oberjulius*), Horní žiřpašský (26 ha, k. ú. Pomezí, *Pippelwirr Teich*, *Piwerwir Teich*), Klášterský (14 ha, k. ú. Klášter, *Kloster Teich*), Konračský (6 ha, k. ú. Konrac, *Conratzer Teich*), Lesní (15 ha, k. ú. Klášter, *Wald Teich*), Mnišský (25 ha, k. ú. Mnich, *Minchschläger Teich*), Nohavice (pravděpodobně zanikl nebo byl přejmenován), Osika (67 ha, k. ú. Albeř, *Aschpa Teich*, *Aspen Teich*, *Aspa Teich*), Rajchářovský (6 ha, k. ú. Rajchářov, *Grundel Teich*), Romavský mlýnský (8 ha, k. ú. Romava, *Klein Romauer Teich*), Romavský starý (2 ha, k. ú. Romava, *Alt Romauer Teich*), Romavský velký (zanikl, *Groß Romauer Teich*), Zámecký (zanikl, k. ú. Nová Bystřice, *Schloß Teich*, *Meyer Teich*).⁵⁴

⁵³ NA, fond Fideikomisní spisy (dále jen Fdk), sign. VII E 54, Reálný fideikomis hrabat Černínů z Chudenic, Inventář panství Jindřichův Hradec, 1693, kart. č. 1172.

⁵⁴ Ústřední archiv zeměměřičství a katastru (dále jen ÚAZK), Originální mapy stabilního katastru, Čechy (mapy všech následujících lokalit pocházejí z roku 1828): Albeř, mapa č. 11; Skalka u Nové Bystřice, mapa č. 1693; Dobrá Voda u Čiměř, mapa č. 1848; Klášter, mapa č. 2888; Klenová u Hůrek, mapa č. 3544; Pomezí pod Landštejnem, mapa č. 4146; Mnich u Nové Bystřice, mapa č. 4535; Nová Bystřice, mapa č. 4742; Rajchářov, mapa č. 6150; Romava, mapa č. 6279.

Obr. 20. Humlenský rybník (dříve zvaný Podsedeck) vzniklý na počátku 16. století, v 19. století předělený hrází a jeho jižní část nazvána Podsedeck, foto: Pavel Hájek, 2022

Příloha č. 3

Přehled rybníků na chlumeckém panství vybudovaných za Krajířů z Krajku

Bartoňovo blato (zanikl), Blato (44 ha, k. ú. Mirochov), Černá Kubňů (6 ha, k. ú. Žíteč), Dlouhá hráz (zanikl), Hejtman (79 ha, k. ú. Chlum u Třeboně, *Hauptmann Teich*), Hluboký (zanikl), Humlenský (57 ha, k. ú. Stříbřec, dříve součást Podsedku), Kukla (13 ha, k. ú. Hamr), Maluškov (zanikl), Malý Travičný (7 ha, k. ú. Žíteč, dříve součást Travičnického), Nové jezero (27 ha, k. ú. Lutová), Nový hospodář (20 ha, k. ú. Lutová), Nový kanclíř (30 ha, k. ú. Lutová, dříve součást Kanclíře), Podsedeck (94 ha, k. ú. Stříbřec), Purkrabský (38 ha, k. ú. Chlum u Třeboně, dříve Purkrabí, *Burggrafen Teich*), Staňkovský (272 ha, k. ú. Staňkov, dříve Velký Soused, Velký Bystřický, *Stankauer Teich*), Staré jezero (97 ha, k. ú. Lutová, dříve Jezero), Starý hospodář (67 ha, k. ú. Lutová, dříve Hospodář), Starý kanclíř (43 ha, k. ú. Lutová, dříve Kanclíř), Svízelkov (zanikl), Točník (16 ha, k. ú. Chlum u Třeboně), Velká Černá (63 ha, k. ú. Mirochov, dříve Černý, Chlumecká Černá), Velký Čáp (3 ha, k. ú. Lutová, dříve Čáp), Velký Travičný (10 ha, k. ú. Žíteč, dříve součást Travičnického), Vizír (12 ha, k. ú. Hamr), Vydýmač (8 ha, k. ú. Chlum u Třeboně, dříve Velký Vydýmač), Výtopa (56 ha, k. ú. Lutová, dříve součást Hospodáře), Zahrádka (6 ha, k. ú. Stříbřec), Žebrákov (12 ha, k. ú. Lutová), Žofinský (11 ha, k. ú. Lutová, dříve Žofie).⁵⁵

Summary

During the 16th century several pond systems were established in southern Bohemia, mainly thanks to the efforts of the aristocracy, but also of religious orders, royal and serf towns and some wealthy townsmen. Ponds were important for economic gain, as well as for providing enough fish

for the population, cultivating the marshes and preventing floods. In the area of Novobystřicko and Chlumecko, the beginnings of a systematic fish farming business are linked to the Krajíři of Krajku (Kreiger von Kreig / Kraiger von Kraig) family. They held estates in southern Bohemia between 1381

Obr. 21. Rybník Velký Čáp v mokřinách východně od Podsedku, foto: Pavel Hájek, 2022

and 1575. At the peak of their power they owned not only Nová Bystřice with Landštejn and Chlumec, but also Mladá Boleslav, Hrubý Rohozec, Brandýs nad Orlicí, Dačice, Frejštejn, Cornštejn, Uherčice, Litschau, Drosendorf. The initial fish farming activities of the Krajíř family concerned the combined domains of Nová Bystřice and Landštejn. In this area, the fishermen took advantage of the natural watercourses, especially the Koštenice Brook and the Dračice River.

The beginnings of the Nová Bystřice pond system can be traced back to the second half of the 15th century, when the existence of nineteen ponds is documented. When the Krajíř family managed to consolidate their holdings in the vicinity of today's Chlum u Třeboně and acquired the Lower Austrian estate of Litschau, they were able to start building ponds in the Chlumecko region. There were plenty of marshes, swamps and bogs, and there were swamps along the rivers and streams. The lowland character of the

landscape also helped the construction of the ponds. The Koštenický Brook became the backbone watercourse. From 1542, Mikuláš Ruthard of Malešov, an experienced pond builder originally from Kutná Hora, worked for the Krajíř family. In 1551-1559 he built his largest pond – *Staňkovský* pond, originally called *Soused* or *Velký bystřický* pond. In the 1560s there were eighteen ponds on the Chlumec domain. In the second half of the same century, when the family no longer had enough money, the Krajíř family stopped building ponds there and had to gradually sell their estates. The article illustrates the gradual construction of the pond system based mainly on the research of fragmental written and iconographic sources and identifies individual water works that determined the specific landscape character in the eastern part of the border region of South Bohemia and have been preserved to this day. It thus creates an information base for further study of the origin and development of these specific landscape features.

Prameny a literatura

Archivní a sbírkové fondy

Národní archiv, fond Fideikomisní spisy (1564–1953); fond Stará manipulace – Urbáře, inventáře, Praha (1487–1815); fond Zemský soud Praha (1783–1850)

Státní oblastní archiv v Třeboni, fond Cizí statky Třeboň (1207–1869); fond Velkostatek Třeboň – staré oddělení (1323–1951)

Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec, fond Rodinný archiv Krajířů z Krajku (1388–1587); fond Rodinný archiv pánů z Hradce (1291–1841); fond Rodinný archiv Slavatů z Chlumu a Košumberka (1381–1916)

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, fond Stabliní katastr, jeho obnova a údržba (1824–1964)

⁵⁵ ÚAZK, *Originální mapy stabilního katastru, Čechy (mapy všech následujících lokalit pocházejí z roku 1827): Chlum u Třeboně, mapa č. 900; Hamr, mapa č. 1897; Lutová, mapa č. 3994; Mirochov, mapa č. 4357; Staňkov, mapa č. 7109; Žíteč, mapa č. 9077.*

Literatura a vydané prameny

- BURDOVÁ, Pavla – CULKOVÁ, Dagmar – ČAŇOVÁ, Eliška – LIŠKOVÁ, Marie – RAJTORAL, František (edd.), *Tereziánský katastr český, III. díl*, Praha 1970.
- ČECHOVÁ, Blanka – MORAWETZ, Michal, *Příběh Štěpánka Netolického*, Třeboň 2021.
- HONS, Josef, *Když měřičkové, rybníkáři a trhani krajem táhli*, Praha 1961.
- JANOUSEK, Emanuel, *Rybníkářské dílo Krajířů v jižních Čechách*, in: PŠENIČKOVÁ, Jana – ROHÁČOVÁ, Olga – ŠOUŠA, Jiří (edd.), *Z legend zemědělsko-lesnického archivnictví a agrární historie*, Praha 2008, s. 189–210.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích, díl 2. (Šlechta)*, Praha 1994.
- KOCIÁNOVÁ, Zdenka, *Po stopách Mikuláše Rutarda z Malešova, úředníka a rybníkáře ve službách Krajířů a Rožmberků*, *Archivum Trebonense* XII, Třeboň 2011, s. 53–70.
- KODL, František – KODLOVÁ, Jiřina, *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*, Chlum u Třeboně 1979.
- KRENN, Ernst, *Geschichte der Stadt Allentsteig*, Allentsteig 1948.
- KŘÍŽEK, František (ed.), *Dačický listinář*, Dačice 1941.
- NOVÁKOVÁ, Stanislava, *Krajířové z Krajku*, České Budějovice 2010.
- PÁNEK, Jaroslav, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989.
- PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Václav BŘEZAN, Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985.
- RULL, František, *Monografie města Hradce Jindřichova*, Jindřichův Hradec 1875.
- SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl IV. (Vysočina Táborská)*, Praha 1885.
- SMOLKOVÁ, Anna – TRÍSKA, Karel – ZELENKOVÁ, Zdenka, *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921, Inventář*, nepublikovaný inventář archivního fondu, Třeboň: Státní archiv v Třeboni 1975.
- TEPLÝ, František, *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1937.

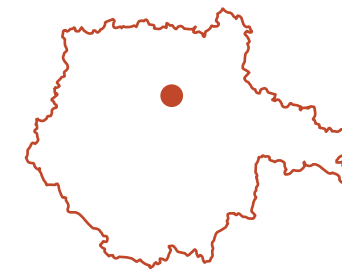
Mgr. Pavel Koblasa (nar. 1975)

Národní archiv
pavel.koblasa@nacr.cz

Archivář a historik, absolvent oboru archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Ve svých pracích se věnuje dějinám a hospodářským poměrům středoevropské šlechty, vývojem císařských a toskánských panství na území rakousko-uherské říše. Rovněž se zabývá regionálními dějinami jižních Čech, především Jindřichohradecka a Třeboňska, či institucí fideikomisu v Čechách.

Terénní relikty tereziánského dělostřeleckého cvičiště u Týna nad Vltavou

Theresian Artillery Training Ground near Týn nad Vltavou and its Terrain Relics

Prokop Machoň

Abstrakt: Článek se zabývá zaniklým dělostřeleckým cvičištěm nedaleko Týna nad Vltavou, dnes známým pod názvem Velký Depot. Toto místo hrálo zásadní roli v úspěšné dělostřelecké reformě Josefa Václava z Liechtensteina a stálo u zrodu moderní profesionální rakouské artillerie. Na konkrétním případě prvního a ve své době jediného stálého dělostřeleckého cvičiště v habsburské monarchii přibližuje málo známou problematiku vojenských cvičišť 18. století. Na základě kartografického materiálu autor zrekonstruoval podobu cvičiště v době jeho založení a zároveň zachytil jeho stavební vývoj v následujících téměř třech desetiletích. Zřízení cvičiště je zasazeno do regionálních dějin, s čímž souvisí otázka výběru lokality armádou. Hlavním cílem této studie je přiblížit veřejnosti neznámou vojenskou památku evropského významu, jež však dosud nezískala status kulturní památky.

Klíčová slova: kulturní krajina; vojenské památky; dělostřelectvo v 18. století; dělostřelecká reforma v 18. století; polygon; epolement; miněři

Článek vznikl bez vazby na finanční prostředky určené k institucionálnímu vědeckému výzkumu.

Abstract: The article deals with a defunct artillery training ground near the town of Týn nad Vltavou, nowadays better known under the later name of the „Big Depot“ (Velký Depot). This a place played a crucial role in the successful Joseph Wenzel of Liechtenstein's artillery reform and was at the birth of modern professional Austrian artillery. Using the specific case of the first and, at the time, only permanent artillery training ground in the Habsburg monarchy, the author presents the little-known questions of the 18th century military training grounds. Thanks to valuable cartographic material, the author reconstructs the appearance of the training ground at the time of its foundation and at the same time captures its constructional development during almost three following decades of its operation. The establishment of the training ground is set in regional history, which relates to the question of the army's choice of the site. The main aim of this study is to bring to the public an unknown military sight of European importance, which has not yet been granted the status of a cultural heritage site.

Keywords: cultural landscape; military historical sites; 18th century artillery; 18th century artillery reform; polygon; backstop; sappers

The article was created without connection to financial resources intended for institutional scientific research.

Důležitost artillerie, jedné ze tří hlavních složek armády, pro úspěch v boji si evropští vojevůdci plně uvědomili v období raného novověku.¹ Dosud bylo napsáno mnoho prací zabývajících se historií moderního dělostřelectva ve středoevropském, potažmo evropském prostoru. Někdy však poněkud stranou zůstávají dějiny dělostřeleckých reform, jejichž zásluhou došlo k významné proměně dělostřelectva a jeho rychlému rozvoji. Lokality zásadního významu, na nichž byla teorie uváděna do praxe, představovala dělostřelecká cvičiště. Jedno z nejdůležitějších dělostřeleckých cvičišť bylo založeno roku 1749 u Týna nad Vltavou. Zároveň se bohužel jedná o velmi opomíjenou památku, jejíž existence zůstává pro absolutní většinu veřejnosti neznámou. V průběhu 19. století upadla v zapomnění a tento stav trvá dál. V současnosti se však alespoň okrajově začíná objevovat zejména

¹ Tato studie vychází z autorovy práce MACHOŇ, Prokop, *Dělostřelecké cvičiště a tábor u Týna nad Vltavou (1749–1778)*, nepublikovaná středoškolská odborná činnost, Týn nad Vltavou: Gymnázium, Týn nad Vltavou, Havlíčkova 13, 2022.